د افغانستان فرهنګي

ميراثونوته يوه کتنه

ليکواله: نينسي دوپرې

ژباړن: محمد اسمعيل يون

WWW.SAMSOOR.COM

بسم الله الرحمن الرحیم

کتاب پېژندنه

د کتاب نوم:	د افغانستان فرهنگي میراثونو ته یوه کتنه
لیکواله:	نینسي دوپرې
ژباړن:	پوهنیار محمد اسمعیل یون
خپرندوی:	یون کلتوري یون
چاپشمېر:	۱۰۰۰ ټوکه
لومړی چاپ:	۱۳۷۷ل کال (دوه ځله)
دویم چاپ:	۱۳۷۸ل کال
درېیم چاپ:	۱۳۸۷ل کال
د ژباړن	
پرله پسې نومره:	(۱۵)
د خپرندوی	
پرله پسې نومره:	(۱۵)
کمپوزر:	ضیا الرحمن ضیا

نیولیک

ګڼه	سرلیک	مخ
۱	ددې اثر پر او سني چاپ څو خبرې	۱
۲	د افغانستان فرهنګي میراثونو ته یوه کتنه	۷
۳	د لیکنې لنډیز	۷
۴	سریزه	۷
۵	څه باید وکړو؟	۱۳
۶	حساسه اداره	۱۳
۷	لارښوده اداره	۱۴
۸	روزل شوې بشري سرچینې ۱۸	
۹	د ټولنې دمسولیت احساس	۱۹
۱۰	دقانون خپرول او تطبیق	۲۸
۱۱	لومړیتوبونه	۳۵
۱۲	په هېواد کې افغاني ټولنې باید هڅول شي	۳۶
۱۳	د متخصصینو تبادله	۳۹
۱۴	دلرغونو سیمو او تاریخي ابداتو...	۴۰
۱۵	موزیمونه	۴۰
۱۶	د افغانستان مرکزي سیمه	۴۱
۱۷	د افغانستان لویدیځ	۴۸
۱۸	د افغانستان شمال	۵۱
۱۹	د افغانستان ختیځ	۵۴
۲۰	د افغانستان جنوب	۵۵
۲۱	د محمد اسمعیل لنډه پېژندنه	۵۸

ددې اثر پر اوسني چاپ څو خبرې

مېرمن نینسي دوپرې د هغو ختیځپوهانو له جملې څخه ده چې له څو لسیزو راهیسې د افغانستان د کلتور په بېلابېلو برخو کې کار کوي او زموږ د هېواد ددې برخې د خوندیتوب، بډاینې او ځلونې لپاره یې نه ستړې کېدونکې خدمتونه ترسره کړي او لا هم په زهیر ښځینه ځان لګیا ده، دې هلو ځلو ته دوام ورکوي. ددې خاوند هم چې اوس پر حقیقي نړۍ دی، د افغانستان د کلتور او تاریخ په سپړنه او ځلونه کې یې زیات زیار ایستلی دی.
مېرمن نینسي دوپرې د تنظیمواکۍ او طالبانو د واکمنۍ پر مهال چې د افغانستان فرهنګي میراثونه، له سخت خطر او ګوابښ سره مخ و، د افغانستان د تاریخي ابداتو او فرهنګي میراثونو د خوندیتوب پر لارو چارو مصروفه وه، دې د یو شمېر نورو ټولنو، نادولتي سازمانونو او اشخاصو په مرسته د افغانستان د تاریخي اثارو د ساتنې لپاره د سپک (SPACH) په نوم یو انجمن جوړ کړ او له دې لارې یې د افغانستان تاریخي اثارو د ورکېدو د مخنیوي لپاره یو مهم ګام پورته کړ.
دا اثر ((د افغانستان فرهنګي میراثونو ته یوه کتنه)) چې ستاسو مخې ته پروت دی، ددې د همغو هڅو د لړۍ یوه کړۍ ده، چې دې د تنظیمواکۍ د جنګونو او د طالبانو د واکمنۍ پر مهال یې په کې د افغانستان فرهنګي میراثونو ته کتنه کړې ده. په دې اثر کې د هېواد تاریخي، فرهنګي میراثونو او شتمنیو ته ورپېښ خطرونه او ګوابښونه په ښه شوي او ددې خطرونو د مخنیوي لارې چارې هم په ګوته شوي دي. د ۱۳۷۷ ل کال وروستۍ میاشتې وې، چې زما یو اشنا د نینسي دوپرې ددې اثر دري ژباړه، چې د یوه افغان له خوا ترسره شوې وه، ماته راوسپارله او همدا یې راته وویل چې: ډېره ژر مې په کار ده په همدې دوه دري ورځو کې به یې راته په پښتو وژباړې! ما ورته وویل چې تر ما خو ستا دري ژبه ښه زده نو ولې یې خپله ژر ژر نه ژباړې؟ زه خپله والله تر حده زیات مصروف یم، ما چې هر څومره اوږه تشوله، خو د هغه ټینګار تر ما هم زیات و، په پای کې یې ددې اثر ژباړه راباندې تحمیل کړه، ما ترې یوه اوونۍ وخت وغوښت، خو هغه پر دوه دري ورځو ټینګار کاوه، کله چې ما دري متن ترې واخیست نو متن ډېر پېچلی و او چندان خوند یې راته رانه کړ، فکر مې وکړ چې زما اشنا هم پرې خپل زور ازمویلی، نو ځکه یې ماته راحواله کړ، ددې اثر تر ژباړې د مخه زما اشنا ماته وویل، چې زه به درته ترې مناسبه حق الزحمه

واخلم، ما ورسره د حق الزخمې هېڅ بحث ونه کړ. خو په نه زړه مې پر ژباړې پيل وکړ، کتاب مې په څو ورځو کې وژباړه، داسې چې بيا سمون ته مې هم وخت پيدا نه کړ، يو نقل مې خپل اشنا ته ورکړ او بل نقل (فوټوکاپي) يې ماسره پاتې شو، کله چې ما دري متن لوسته نو هلته هم راته پته ولګېده چې د ژباړن او د کتاب د اصلي ليکوال ترمنځ روحي رابطه نه شته کتاب يوازې د حق الزحمې په خاطر په داسې ډول ژباړل شوی چې اتومات يې په سلو کې د برش محتوا او خوږلني زيانمنه شوې ده، ما هغه وخت ونه کړای شو، چې يوه ښه خوندوره ژباړه وکړم، خو څرنګه چې دا موضوع زما لپاره ډېره جالبه وه او تر دې دمخه لا ما خپله پرې يو مستقل اثر ليکلی و، نو ځکه د وخت د قيد له مخې ژر ژر وژباړه، زما ژباړه پر ۱۳۷۷ل کال په ازاد افغانستان جريده، چې له پېښور خپرېدله او په اسمايي مجله کې، چې له جرمني نه خپرېدله دواړو کې خپره شوه، خو زما همدا ژباړه چې يوه کاپي زما همغه اشنا راڅخه وړې وه، پر ۱۳۷۸ل هغه کال په خپل نامه د يوه واړه اثر په توګه چاپ کړه، کومه حق الزحمه يې چې راته ويلې وه، وروسته خبر شوم چې هغه يې هم د الله په توره سمه نيمايي کړې وه، زه هغه وخت په پېښور کې پر دې نه وم خبر چې کله کله داسې کارونه هم کېږي؛ چې هم څوک د بل چا ژباړه په خپل نامه چاپولای شي او هم حق الزحمه ورسره نيمولای شي، خير په هر ترتيب ما ورپسې ډېر سر ونه ګروه او زړه کې مې دا هيله وه چې خدای يو وخت زمينه برابره کړي چې دا ژباړه يا بيا له سره وکړم او يا يې څه ناڅه کره کړم.

اوس چې زه د خپلو تېرو اثارو پر راټولولو مصروف يم، نو په ازاد افغانستان جريده کې مې دا چاپ شوې ژباړه، ګوتو ته راغله، هسې خو په ژباړه کې له پيله هم تېروتنې وې يو څه پرې نورې چاپي تېروتنې هم زياتې شوې وې، دا وخت نو ماسره ددې ژباړې دري متن هم نه و، چې زه يې يو ځل بيا ورسره پرتله کړم، نو همدا متن مې د اثر د محتوا په پام کې نيولو سره غنيمت وګاڼه، له سره مې کمپوز او د تورو لوستنې پر وخت مې يو څه سمون په کې راوست، خو دې سره سره بيا هم هغسې ژباړه نه ده، چې اوس يې زما زړه غواړي، طبيعي خبره ده له يوې ژبې څخه بلې او بيا له بلې څخه بلې ته د ليک لفظي ښکلا کمزورې کېږي او محتوا ته هم تر يوه حده زيان رسي، خو خير په هر ډول فکر کوم دا اوسنۍ ژباړه تر دې د تېرو دريو چاپونو څخه يو څه ښه ده، خو نه پوره ښه، د کتاب په انګرېزي او دري متنونو کې عکسونه نه وو، خو ددې چاپ پر وخت مې لازمه وګڼله، د ځينو هغو مهمو تاريخي ځايونو عسکونه چې په کتاب کې يې يادونه شوې، هم پيدا او له متن سره يوځای چاپ کړم. عکسونه د کتاب د متن د وينا مصداق ګرځي او دا هم په ډاګه کوي چې موږ څومره ښکلي تاريخي او فرهنګي ميراثونه درلودل او دا ميراثونه څومره زيانمن شوي او

تر څومره نور خطر لاندې دي. کله چې دا اثر سړی ګوري نو مېړمن نینسي دوپرې ته د زړه له کومي دعا کوي چې دا څومره زموږ پر تاريخي اثارو زهيره ده او موږ څومره د خپلو اثارو پر وړاندې بې تفاوته يو. د ويښو او ويدو ملتونو، خلکو او اشخاصو توپير همدلته معلومېږي، چې يو د زرو پر قدر پوهېږي او له بل څخه لعلونه په ايرو کې ورک وي. مېرمن دوپرې د افغانستان تاريخي او فرهنګي شتمني نه يوازې د افغانستان د تاريخ ځلونې لپاره مهمې ګڼي، بلکې دا د نړيوال کلتور او معنوي شتمنۍ يوه برخه هم ګڼي، چې نه يوازې افغانان يې پر ساتنه مکلف دي، بلکې نړيوال هم مکلف دي چې افغانانو ته ددې اثارو د ساتنې او خونديتوب لپاره لاس ورکړي. زه نور ددې کتاب او لوستونکو ترمنځ حايل کېږم نه؛ مېرمن دوپرې ته د خدای(ج) له درباره روغ صحت، د افغانستان او نړۍ د تاريخي ميراثونو لپاره لازيات برياليتوبونه غواړم.

د همدې فرهنګي لارې يو بل لاروی
پوهندوی محمد اسمعيل يون
په درناوي
کابل- افغانستان
۱۳۸۷ل کال د سلواغې ۷مه

د افغانستان فرهنګي ميراثونو ته يوه کتنه

د ليکنې لنډيز:

له ابداتو نيولې تر حماسي شعرونو پورې، د افغانستان ټول فرهنګي ميراثونه د يو ځانګړي طبيعت، وياړ او پرتم ځرګندوی دي. اوس دا ميراثونه له خپلې سيمې او چاپېريال سره يوځای، له خطر سره مخامخ شوي دي. په دې ليکنه کې د سيمې د فرهنګي پرمختيا د پيل، د اوسنيو ستونزو او د هغو د څېړنو په باب بحث کېږي او د هغو لارو چارو وړانديز کېږي، چې کولای شي په دې برخه کې يوه ګټوره هڅه رامنځته کړي.

سريزه:

د افغانستان د فرهنګي ميراثونو ريښې تر ننه سل زره کاله دمخه، هغه وخت ته رسېږي، چې نرو او ښځو هغه لومړني ډبرين وسايل رامنځته کړل چې تراوسه کشف شوي دي. دا وسايل د پاليوليتيک په دويم پړاو پورې اړه لري. دا وسايل د غزني په ناور دښته کې چې يو وخت د هغه عصر د خلکو استوګنځی و، په تيت و پرک ډول شته. د ناور دښته د افغانستان په مرکزي برخه کې يوه پراخه سيمه ده، چې جهيلونه او کرنيزې ځمکې لري او د زيات شمېر هيليو د استوګنې او تغذيې لپاره زمينه برابروي. ډېر ښکلي ډبرين وسايل، له شمالي ولايت بلخ نه، د بلخ د سيند پر غاړه، د اوسني آق کپرک کلي ته نږدې، له ډبرينو غارونو او پناه ځايونو څخه ترلاسه شوي دي. د پاليوليتيک د لومړي پړاو مربوط د آق کپرک د چقماقي وسايلو جوړوونکي، چې تر ميلاد پنځه لس زره کاله دمخه يې کار کاوه، د پاليوليتيک د دورې (ميکل انژلونو) په نامه يادېږي.

تر تاريخ دمخه انسان، هغه سيمې چې اوبه په کې پيدا کېدلې او د وحشي حيواناتو د ژوند لپاره هم مناسبې وې، د خپل ژوند لپاره وټاکلې، دا ځکه چې دوی ښکار کاوه او د دې بشري ټولنو پايښت او د هغوی راتلونکی ژوند د همدې حيواناتو په ښکار پورې تړلی و.

تر نن شاوخوا او ه زره کاله دمخه، هغوی پر دې پوه شول، چې د نباتاتو او حیواناتو، په ځانګړي ډول د وزو او پسونو د اهلي کولو په واسطه غذا ترلاسه کولای شي. د کرنې او مالدارۍ د اغېزمن پرمختګ له امله یې ځانته همېشني استوګنځي جوړ کړل، لومړۍ یې کلي او ورپسې یې ښارونه ودان کړل.

تر میلاد شاوخوا ۲۵۰۰ کلونه دمخه، کلي د ښارونو لپاره د غذایي موادو د برابرولو جوګه شول او صنعتکارانو د نویو موادو د پرمختګ په لاره کې، چې غازات او ځینې لوښي له هغې جملې څخه وو، دخپل استعداد د کارولو لپاره زیات وخت ترلاسه کړ، له هغو څخه یې د مذهبي مجسمو، وسلو، د کورنۍ د اړتیا وړ لوښو او د ځان ښکلا لپاره، د ښکلاییزو الاتو په ګډون، بېلابېلې صنایع جوړې کړې. په هنري استعدادونو کې دا پرمختګ د وخت په تېرېدو له، نورو تمدنونو سره د سوداګرۍ د راکړې ورکړې سبب شو، سوداګریزه راکړه ورکړه پر دې وخت، د مصر د نیل دریاب پر څنډو، د عراق جنوب د دجلې او فرات او په هند کې د سند په ناوه کې راڅرګنده شوې وه. د بدخشان لاجوردو- د سوداګرۍ بازار ته لا ځلا ورکړې وه او وروسته د میلادي پېړیو په لومړیو کې دا سوداګري د ورېښمو د مشهورې لارې په اوږدو کې، د ختیځ پر لور یې چین، د لویدیځ پر لور یې روم او پورته د جنوب پر لور یې تر هنده پورې زیاته او پراخه شوه.

افغانستان د سیمې د پیوستون لپاره د یوې کړۍ اهمیت لري، نه یوازې سوداګر، بلکې هغه فاتحان چې د خپلو امپراتوریو د پراختیا غوښتونکي وو، روښنفکران، مذهبي مبلغان، زایرین، صنعتکاران او سیاسي فراریان، ټول دلته په یو بل کې حل شول. پرته له دې چې هغوی د واک او پیسو د لاسته راوړلو، د مفکورې او نظریې د غوښتنې او یا د پناه ځای د لټون لپاره دلته راغلي وي، هغوی ټولو د افغانستان د فرهنګي میراثونو په وده او پرمختیا کې یو شان ونډه واخیسته. د دې ګټور جوړښت سندونه یا لاسوندونه کولای شو چې په ډول ډول بڼو د افغانستان په بېلابېلو سیمو کې وګورو. ځینې یې اوس هم په غونډیو او ځینې یې په کنډوالو کې میندل کېږي، ځینې یې لا تراوسه لیدل شوي نه دي او ځینې یې اوس هم د اوسنۍ ټولنې د ژوند یوه برخه جوړوي. دا نښې ځینې د اسلامي پېر وې او ځینې یې د پخوانیو ادیانو ددې اثارو ځینې ډېر لوړ او پرتمین، ځینې یې ناڅیزه، ځینې یې نوي، ځینې لرغوني او ځینې یې د تاریخي ابداتو په بڼه دي. دا اثار ځینې صنایع، ځینې لیکنې، ځینې تصویرونه او ځینې یې ګنډل شوي اثار دي، چې د خامکدوزۍ په بڼه دي. ځینې سرودونه، الات او وسایل، البسه، استوګنځي، ښکلي توکي هم شته او ځینې هم په نورو ډولونو، تراوسه پورې له خپلې ګټورې ښکلا څخه برخمن دي.

د دې مادي فرهنګ د بېلابېلو برخو مشترکه وجه د طبیعت د ښکلا ځلونه او څرګندونه ده. افغاني شعر، فوکلوري افسانې، سرودونه، انځورګري، خامکدوزي او د

غالیو صنایع، هر یو د طبیعت ډالۍ او د هغه د غرونو، سیندونو، الوتونکو، حیواناتو، ونو او ګلونو ستاینه او یادونه ده. د مانیو او زیارتونو جوړونکو په ډېر مهارت سره هغه د طبیعت پر ښکلو منظرو انځور کړي او رامنځته کړي دي. د باغونو او سیندونو پر غاړو، له دودیزو مېلو سره د افغانانو مینه- هغه ټولنیزې او ملي ځانګړتیاوې دي، چې د پېړیو په اوږدو کې، د دې خاورې د شاعرانو په شعرونو کې منعکس شوي دي.

اوسنۍ کړکېچني سیاسي وضعې د افغانانو پر فرهنګي دود، ویجاړوونکې او تور سیورۍ خور کړې دی. البته دا یوه پېښه نه ده چې په تاریخ کې نه وي پېښه شوې، داسې حالات ددې هېواد د تاریخ په اوږدو کې پخوا هم پېښ شوي دي. کېدی شي یوه بېلګه یې د غزني د ښار لوټ وګڼو، چې د علاءالدين غوري د یرغل په واسطه پر ۱۱۵۱م کال تر سره شو او بل مثال یې پر ۱۲۲۱م کال د چنګېز په واسطه عامه وژنه ده، چې د غزني پرتمینې ماڼۍ او ښونه یې د تل لپاره پر کنډوالو بدل کړل. څرګنده خبره ده چې کړکېچونه، د نه جبرانېدونکې فزیکې ویجاړتیا او زیانونو سبب کېږي. ددې ډول کړکېچونو په پایله کې خلک په ډله ییز ډول بې ځایه کېږي او د خلکو دودونه او هویت ددې ډول بحرانونو په دوړو او تیارو کې ډوبېږي. د مهاجرتونو په بهیر کې ځینې ډلې دېته پام کوي، چې د خپل هنر د ودې او تخلیق په واسطه ځینې وتلې هنري پدیدې، د لاسي صنایعو، ګلدوزۍ او نورو هنري ځانګړنو له لارې وساتي او وده ورکړي.

ددې خبرې یادول ضروروي دي، چې جګړه د هنري بنسټونو د ړنګونې او کمونې یوازینۍ عامل نه دی، ښاري ژوند هم دودونه له منځه وړي. په بشري ژوند دود کې بدلون په خپله د هنرونو او لاسي صنایعو د له منځه تللو یو بل عامل ګرځي. د ساري په ډول: د لرګیو د کندنکارۍ انجنیري چې یو وخت د پرله پسې پېړیو په بهیر کې په ټول افغانستان کې دود او رواج وه، د ۱۹ پېړۍ په وروستیو کې ورکه شوه. تر جګړو دمخه یې تقریباً ډېرې کمې بېلګې کېدی شي وموندل شي. تر جګړې دمخه دې هنر ته چندان پاملرنه نه وه شوې او اوس یوازې د کابل د زاړه ښار په کنډوالو کې په تیت وپرک ډول لیدل کېږي.

که چېرې د دې هنر جوړوونکې د هغه بڼه بدله نه کړي، نو دا ډول تخلیقات او هنري پنځونې به بې له شکه پر پخو ودانیو بدلې شي. مهمه خبره داده چې نوې او زړې پدیدې باید سره پرتله شي او په ټولنه کې د دوارو انډول وساتل شي. نوښتونه او د هغو دوام باید یو له بل سره په موازي ډول حرکت وکړي، چې د ټولنې په هر غړي کې د ځان پېژندنې احساس وروزي؛ هغه احساس چې د یو ملت د واک او صلاحیت لپاره لازم ګڼل کېږي. نن تېرو تاریخي سمبولونو او بنسټونو ته بې اعتنایي دوام لري. موزیمونه په بشپړه توګه لوټ شوي، لرغوني سیمې په بېرحمۍ سره تالا شوي، هنر او موسیقي منع

شوي او مهمې تاريخي ماڼۍ او وداڼۍ ويجاړې او وراني شوي او يا يې لازمه څارنه او ساتنه نه کېږي.

ان د هغو پنځوسو تاريخي ابداتو اوسني حالت ته، چې په دې ليکنه کې يې يادونه شوې، يوه سرسري کتنه، دا په ډاګه کوي چې له استثناتو پرته د افغانستان تاريخي شتمني، کم ارزښته ګڼل کېږي، د کم ارزښتۍ دا فکر تر هغه حالت هم بد تر دی چې دا وداڼۍ په کې په فزيکي ډول ويجاړېږي او له منځه ځي.

څه بايد وکړو؟

کوم کار بايد ترسره شي، چې اوسنی حالت ښه شي؟ البته ښه او مناسبه خبره به دا وي چې کوم کار کېدی شي ترسره شي؟

لاندينۍ مباحثه زما د ځاني کتنو پر بنسټ ولاړه ده. د زمان او مکان د غوښتني له مخې، د موزيم، انجنيرۍ او لرغونپوهنې مسايلو پورې تړلې ده، لکه څنګه چې مو پورته اشاره وکړه، البته پوره پوهېږو چې دا څرګندې شوې خواوې د افغانستان د پرتمينو فرهنګي ميراثونو ، برخه جوړوي.

د بهرنيو هڅو او همدارنګه د وخت د سپما لپاره، له څلورو بنسټيزو توکو څخه، چې يو له بل سره تړلي او يو پر بل ډېره لګوي، د يو رښتيني پلان طرح کول لازم دي. دا څلور توکي دا دي:

لومړی- حساسه اداره: په دې برخه کې د اغېزمنو ادارو او موسسو د سياستونو تثبيتول او ډاګيزول.

دويم- با استعداده مسلکي کسان: روزل شوي، اغېزناکې او با احساسه بشري سرچينې.

درېيم- د خلکو مسوولیت: د فرهنګي ميراثونو د پېژندنې لپاره د خلکو د پوهې لوړتيا.

څلورم- لازم او اغېزناک حقوقي سيستم: قوانين او مقررات او د هغو اغېزمن تطبيق.

لارښووده اداره:

او سمهال د فرهنګي ملکيتونو د ساتنې په برخه کې، د ملي شتمنيو د پېژندنې لپاره ډېر کم امکانات شته. سره له دې چې له تخنيکي پلوه، پر کابل، هرات، مزارشريف او باميانو باندې د واکمنو حکومتونو په چوکاټ کې رسمي ادارې او سازمانونه نه شته، چې د دولتي جوړښت نمايندګي وکړي، دا موسسې چې پر ۱۹۹۷ کال تاسيس شوي، په هزاره جاتو او باميانو کې د ابداتو او لرغونو سيمو له ساتنې پرته، نورو هغو موسسو ته ورته دي، چې د ۱۹۷۹ کال تر شخړو دمخه موجودې وې. هغه اوس لازم واک او پوره مالي سرچينې نه لري او اغلباً د سياستونو د پرله پسې بدلېدونکو هيلو ،

کړکېچونو او اختلافونو تابع دي، طبعاً دا اختلافونه د هغوی پر کار باندې بد اغېز کوي.

ددې ډول لړزېدونکي او بې ثباته حالت یوه ښکاره بېلګه، د کابل موزیم دی، ددې موزیم په سلو کې اتیا برخې اثار چې پر ۱۹۹۲ کال په دارالامان کې پاتې وو، غلا شوي دي. په داسې حال کې چې په افغانستان کې د لرغونو اثارو ناقانونه تجارت تل موجود و، خو کابل موزیم د لازم مصوونیت او امنیت ښه سابقه درلودله. تر جګړو دمخه هېڅکله هم د موزیم اثار د تجارت له خطر سره مخ شوي نه وو، خو اصلي توپان او سېلاب تر ۱۹۹۲م کال وروسته پیل شو. که څه هم د طالبانو تر راتګ وروسته د اثارو ډېره ناڅیزه برخه له منځه تللې ده. د رباني حکومت هدایت ورکړ، چې پاتې اثار تسجیل شي او په خپله اثار، د ساتنې لپاره له دارالامان څخه کابل هوټل ته ولېږدول شي.

د طالبانو اوسنۍ اداره د دې کار مخالفه ده او هیله لري، چې دا اثار په دارالامان کې موجودې ودانۍ ته، چې د توغندیو د لګېدو له کبله ورانه شوې، تر بیا رغونې وروسته بېرته هلته یوسي. تر کومه ځایه چې د اوسنۍ ودانۍ اساسي بیا رغونه ډېر لګښت او زیاته بودجه غواړي، نو نه د طالبانو اداره او نه هم نړیوالې سرچینې، یوه هم د هغو د ورکړې تیاری لري. د موزیم کارمندانو ته لاړښوونه شوې، چې هره ورځ په دارالامان کې د موزیم ودانۍ ته لاړ شي، پرته له دې چې د لېږدونې وسیله ورته برابره شي؛ دوی باید اته کیلو متره واټن ووهي، چې دندې ته حاضر شي. له هغه ناڅیز معاش پرته چې کله کله هغوی ته ورکول کېږي، د دفتر تجهیزات، برېښنا، سون مواد، غذا او د هغوی د کار لپاره نورې لازمې اسانتیاوې نه شته. ځکه نو د کابل موزیم ډېره ناڅیزه اداري، مالي او تخنیکي پالنه کېږي.

د موزیم پر وړاندې دا بې تفاوتي، د ښار د نورو مهندسي میراثونو د بنسټونو پر وړاندې هم شته، چې د هرې ورځې په تېرېدو سره، د اختلاس او نه پاملرنې په نتیجه کې له منځه ځي. دا درک او احساس هم نه شته چې د فرهنګي میراثونو اړوند چارې او د هغو سیمه او چاپېریال یو له بل سره اړیکي لري او د دې ویجاړ شوي ښار د ټولنیز-اقتصادي بیا رغونې په ماسټر پلان کې باید شاملې شي. لومړنۍ دنده کېدی شي د تیمورشاه د مقبرې او بڼ ترمیم وي، چې د ښار په زړه کې پروت دی. خو مقامات دې وړاندیز ته ډېره کمه پاملرنه کوي. اوسمهال داسې ښکاري، چې په کابل کې د فرهنګي میراثونو ساتنه یو رسمي لومړیتوب نه لري.

د تعجب وړ نه ده چې هرات د لومړیتوب حق لري او د زیاتو تاریخي ابداتو په لرلو سره چې ځینې یې اوس له ډېر خواشینوونکي حالت سره مخ دي، د چټکې او بېړنۍ پاملرنې غوښتنه کوي، کېدی شي ځانته پاملرنه راجلب کړي. د هرات د تاریخي ابداتو

د ساتنې مديريت ښه فعال دی، خو بيا هم د لازمو مالي سرچينو نشتوالی، ناسم کار او فکري اختلاف په دې برخه کې د يوې روښانه ستراتيژۍ د مخنيوي نور عوامل دي.

د ودانيو د بيا جوړونې کمزوري پلانونه لازمه اغېزمني نه لري. د موزاييک د کاشي جوړوولو دستگاه، چې د هرات په جامع جومات کې پر ۱۹۴۳ کال، د هرات د تاريخي ابداتو د بيا رغونې لپاره، پر هغه وخت جوړه شوې وه، تراوسه هم پر کار بوخت ده؛ سره له دې چې د هغې فعاليت ډېر کم شوی دی. د هرات موزيم پر ۱۹۹۴ کال د اختيارالدين د تاريخي کلا په انگړ کې، چې پر ۱۹۷۲ کال د يونسکو له خوا ترميم شوې وه، بيا پرانستل شوی دی. د جگړو په بهير کې په ښه حالت کې پاتی شوی. د موزيم ځارنه په ښه ډول کېږي، خو خطي نسخې او اثار په ټينگه ترميم او کتلاک جوړونې ته اړتيا لري. په خواشينۍ سره چې ددې کار لپاره روزل شوي او تربيه شوي کارکوونکي نه شته.

ځينې هغه ځانگړي ابدات، چې يو وخت د وياړنو د ځلا بازار و، تراوسه هم پاتې دي، د لومړي هدف لپاره، دويم ځل د دې ودانيو د بيا پرانيستلو هېڅ کومه هڅه او تشويق نه شته. د هرات د زاړه ښار په زړه کې د ((چهارسوق)) حوض په اسانۍ سره کېدی شي ترميم او د بېلابېلو هدفونو لپاره ترې گټه پورته شي. خو په خواشينۍ سره چې اوس وچ او هېر شوی او د نه پاملرنې له امله مخ پر ورانېدو دی. د هرات د کاروانسرايونو پرځای، چې يو وخت د پېريو په اوږدو کې د سوداگرۍ مرکزونه گڼل کېدل، له ختيځو ځخه ځو پوړيزه ودانۍ جوړې شوي او د راکړې ورکړې د مرکزونو په توگه کارېږي، له دې کبله کېدی شي د هنر په باب داسې نظر، يو فقر او خلا وگڼل شي. پر همدې بنسټ ويلای شو چې د هنري پديدو زېړونه او هستونه د محوه کېدو او له منځه تلو په حال کې ده.

دا خبره هم ډېره سخته ده، په ځرگند ډول وويل شي، چې د ۱۹۹۲ کال پر اوړي په مزارشريف کې د حضرت علي(رض) د مقبرې د بيا ښکلا لپاره د هڅې او نوښت انگېزه څه وه؟ د روضې د ترميم کار د يو لوړ رتبه پوځي افسر له خوا څارل کېده. د تاريخي ابداتو د ساتنې مسلکي او باتجربه غړي، د خپلو مسلکي او معياري کارونو د پرمخ بيولو لپاره ډېر کم واک هم نه لري. يوځای د موزيم لپاره ټاکلی شوی، خو کوم متخصص نه شته، چې د هغه چارې پرمخ يوسي.

روزل شوې بشري سرچينې:

په عمومي ډول د هغو متخصصينو کمښت او خلا له ورايه محسوسېږي، چې کولای شي له نړيوالو منل شويو معيارونو سره سم، د ابداتو ترميم او ساتنې ته دوام ورکړي. هغه کسان چې تر جگړې دمخه روزل شوي او زده کړې يې کړې وې، هېواد يې پرېښود، يا گوښه کړای شول او يا د اداري، مالي او تخنيکي ملاتړ د نشتوالي له امله په يوه گوټ کې کېناستل او د هغو پرځای بې تجربې او بې تحصيله کسان نصب شول. په کابل پوهنتون کې د لرغونپوهنې ځانگه تړل شوې ده. تراوسه پورې د افرادو د پيداکولو او تر

ټولو مهمه دا چې د دې برخې د بېلابېلو څانګو د ځواکمنۍ او مسلکي ظرفيت د ټاکنې لپاره هېڅ ډول هڅه ترسره شوې نه ده او مشکله بريښي، د دې ډول اشخاصو امکانات او ريزرفونه پيدا شي چې څومره او تر کومې کچې دي.

دا ډېره مهمه دنده ده ، ضرور بايد پر هغې کار وشي. د دې واقعيت په رڼا کې چې اوسني محصلين پر انګليسي ژبه نه پوهېږي، نو د هغو هڅو امکان يې له ستونزو سره مخامخ کړی، چې د هغو په پايله کې نوي کادرونه تر افغانستانه بهر وروزل شي. ځکه نو په افغانستان کې بايد د عملي مسلکي کورسونو د جوړولو لټه وشي. مقامات په پرنسيپ کې له دې اصل سره موافق دي، خو له ښنو ښښانو څخه ښکاري، چې هغوی په دې برخه کې چندان پاملرنه نه کوي. دا ډول بې تفاوتي، دا پوښتنه راپورته کوي: هغه کسان چې له دې کورسونو څخه فارغېږي، کولای شي کوم کار ترسره کړي؟

د ټولنې د مسوولیت احساس:

پر اوسني وخت، د فرهنګي ميراثونو په اړه، ربښتيني رسمي تړونونه د پوښتنې وړ دي، ځکه تر هغه وخته پورې چې د افغانستان د شخړې سياسي حل، د پوځي مسايلو په ابهام او چلند کې راګير وي، په داسې حالاتو کې بايد وليدل شي، چې عامو پرګنو کې څه امکانات او ريزرفونه شته.

لکه څنګه چې په لست کې ورته اشاره شوې، په ټول افغانستان کې يو شمېر اسلامي زيارتونه، د خلکو له خوا تر څارنې او ترميم لاندې دي او په ښه ډول ساتل شوي. په هرات کې چې زياته پانګه شته، د جوماتونو او زيارتونو جوړول او ترميمول په ټولنه کې، د مذهبي عقيدې او اخلاص د څرګندونې يو ډول دود ګرځېدلی دی. البته هغه کسان چې د ابداتو د ساتنې او نوي کولو په اړه، له پوهنيزو معلوماتو څخه بې برخې وي، اغلباً د ګټور کار پر ځای زيان رسوي.

له يوې تاريخي ابدې څخه، بلې تاريخي ابدې ته د ترميم لپاره، د تعميراتي موادو لېږدول او د سمنټو د زياتې اندازې کارول، په دې برخه کې اساسي حل لاره نه ده او نه لازم ځواب دی. کوم شی چې د اړتيا وړ دي، هغه د تجهيزاتو او کاري متخصصينو په واسطه، د مهجزو ارګانونو تاسيسول دي، چې د خلکو لېوالتيا ، د يوه پراخ عملي پلان له لارې عملي کړي.

د غلا شويو اثارو د کشف په برخه کې کولای شو ، د خلکو د هڅو بېلګې راوړو: پر ۱۹۹۴ کال د سلطان محمود غزنوي د مقبرې اړوند د مرکزي ډېرليک يوه لوحه، د هغې تر غلا لس ورځې وروسته، په دقيق ډول هغه وخت چې تر پولې اړول کېدله، د ذيعلاقه کسانو له خوا کشف او ونيول شوه. سربېره پر دې، يو زيات شمېر خلکو پر ۱۹۹۵ کال د غلا شويو اثارو او د هغو د بيا راټولونې لپاره د اطلاعاتو او کلتور وزارت د وزير غوښتنې ته مثبت ځواب ورکړ. هغه په لوړ غږ له کابل راډيو نه د خپلې وينا په ترځ کې

وويل: ((خلکو په ټول ژوند کې هڅې وکړې، چې ښکلا وزېږوي، په داسې حال کې چې يو شمېر نورو د هېوادوالو د خوښې په مقصد د دې ښکلا د ساتنې لپاره خپل ژوند وقف کړی، خو اوس ځينې انسانان دا تاريخي پديدې او تخليقات د خپلو شخصي ګټو لپاره لوټوي.)) هغه څرګنده کړه، چې د يوې ټولنې د ټولو سالمو وګړو رسالت دی، چې د خپلې ټولنې د غلا شويو تاريخي اثارو پر وړاندې خپل مسوولیت ترسره کړي، هغه دې د افغانستان د فرهنګي او تاريخي اثارو د ساتنې او راټولونې ملي کميسيون ته ورحواله کړي او يو څه ناڅه مادي انعام به هم ترلاسه کړي. په پايله کې شاوخوا ۱۵۰۰ اثار ترلاسه شول. البته دا د ورک شويو اثارو ډېره کمه برخه ده. خو يو شی يې په ډاګه کړ او هغه دا چې، دا ډول غوښتنې کېدی شي اغېزمنې او بې له شکه ارزښتمنې وي. ځکه چې د هېواد لرغونې سيمې، د ناقانونه پلټنو په اثر، په منظم او سيستماتيک ډول تالا شوې دي. د تخار ولايت د آی خانم، د بلخ زوړ ښار، د ننګرهار ولايت هډه، په دې برخه کې، درې ښکاره بېلګې ګڼل کېدی شي.

د اوازو له مخې له يوې سيمې څخه، چې تر اوسه يې لا هويت څرګند شوی نه دی، د سرو زرو يوه زياته اندازه اثار کشف شوي دي. له دې سيمو څخه يوه، کېدی شي په ۱۱ ميلادي پېړۍ کې د سلطان سنجر مقر وي، چې د فارياب ولايت قيصار ولسوالۍ ته نږدې دی. ويل کېږي، له دې ځايه د ناقانونه پلټنو په پايله کې تر ځمکې لاندې، له پنځه ويشت متره ژوروالي څخه د سرو زرو مرصع تاج، د سپينو زرو يوه مرصع کوزه، زيات شمېر مجسمې، لوښي، لاجورد او د سرو زرو دوه کيلو ګرامه پوډر ترلاسه شوي دي. دا چې رښتيا دي که نه؟ نه پوهېږم. د پوهانو لپاره يو بل ارزښتمن کشف پر ۱۹۴۲ کال، د پلخمري په شمال کې، د رباطک له پلټنو څخه، د باختري ډېرليک ترلاسه کېدل دي، د پوهانو په اند دا ډېرليک په دويمه ميلادي پېړۍ کې د کنشکا په نوم، د کوشانيانو د دين او تاريخ په باب معلومات لري او د کوشانيانو د عصر په اړه د ټولنيزې بيا کتنې وسيله ګرځېدلی شي.

موږ به په دقيق ډول هېڅکله هم پوه نه شو، چې کوم شيان له دې ځای څخه ورک شوي دي، خو کوم شی چې موږ ته زياته خواشينې پيدا کوي، د دې سيمو هغه علمي څرګندونې او مدارک دي، چې هېڅکله د هغو پر کشف نه بريالي کېږو، دا زيان جدي او نه جبرانېدونکی دی، ځکه چې هنري هستونې هېڅکله په يوه خلا کې رامنځته کېدی نه شي.

د يو لرغوني فرهنګ د ژوندي پاتې کېدو په باب، چې پر کوم څيز باندې بايد پوه شو، هغه دا دی چې اثار يې بايد په همغه سيمه کې مطالعه شي. د افغانستان د ډېرو لرغونو سيمو په باب نور دا امکان له منځه تللی دی او په پايله کې يې علمي کار ته ستر زيان رسېږي.

د کابل موزيم يوه بې مثاله ځانګړنه دا وه، چې د هغه ټول کلکسيونونه، د پوهنيزو پلټنو په نتيجه کې اوډول شوي او څېړل شوي وو. همدارنګه د هغه زيات اثار بې مثاله او بې ساري وو، نه يوازې دا چې کولای يې شول، د افغانستان فرهنګ او تاريخ ښه وځلوي، بلکې د نړۍ د فرهنګي ميراثونو د ځلا لپاره هم مرستندوی او ګټور وو. تالانګر او غله د ګناه او پښېمانۍ هېڅ ډول احساس نه لري. هغوی يوازې د پيسو لپاره دا کار سرته رسوي. هغه بهرنيان چې د افغانستان د تاريخ او فرهنګي اثارو پر ارزښت پوهېږي او د اثارو د سوداګرۍ له ارزښت څخه خبر دي، ددې اشخاصو د پيسه دوستۍ له انګېزو څخه ګټه پورته کوي. معامله کوونکي کوم پرنسيپ نه لري او د نړيوالو کلکسيونرانو د هيلو په پام کې نيولو سره، د نويو راپيدا شويو غلو او خپلو افغان ايجنټانو له حرص سره يوځای، هماهنګ عمل کوي. د غلا شويو اثارو له خطرناکو او روزل شويو نړيوالو شبکو سره په ټينګه اړيکي لري. په دې کار کې تر ښېلا ښېلو کچو، د دولتي ادارو فاسد کارکوونکي هم برخه لري او له پاکستان څخه تر اروپا، جاپان او امريکا پورې همدا عمليات ترسره کوي.

رښتيا خبره داده، چې د ستونزې د څېړنې او بنسټيز حل لپاره، د افغانستان مسوولې دولتي ادارې، ډېر لږ خلک هڅوي، چې خپلو وياړلو بډايو ميراثونو ته پاملرنه وکړي. د پوهانو او علماوو ډلې، خلکو سره خپله پوهه ډېره لږه شريکوي او کم تبليغ کوي؛ په هېڅ ځای کې د ښوونځيو زده کوونکو ته د خپلو تېرو فرهنګي بډاينو په باب څه نه ورښودل کېږي.

تر جګړو دمخه وختو کې ډېر د هېواد کم شمېر ځوانانو کابل موزيم ليدلی او کتلی و. اوس د هېواد ځوان ښځت اکثره تر هېواده بهر، په جلا وطنۍ کې ژوند تېروي او د هغو ارزښتونو او مفاهيمو په باب چې يو وخت يې په هېواد کې موجود وو، پر هېڅ شي نه پوهېږي.

دا يوه سخته ماتې ګڼل کېږي، د يوې ملي ستراتيژۍ د نشتوالي له کبله، هېڅ يو تحصيل کړی مسلکي شخص، په يوازې ځان او د عامه افکارو له همدردۍ او درک پرته نه شي کولای، په اوسنيو شرايطو کې د ښه والي لپاره هيله ولري. په ډېرو برخو کې د مالي سرچينو د پيدا کولو په اړوند، پر فرهنګي ميراثونو باندې د خلکو د پوهېدو کار مشکل دی. په نورو هېوادو کې، هغه وخت چې چټک اقتصادي پرمختګ، ښاري کېدنه او کورني کړکېچونه د دې سبب ګرځي چې د فرهنګي اثارو پر وړاندې بې تفاوتي څرګنده شي، نو مختلفې ډلې د فرهنګي او تاريخي اثارو د له منځه تلو د مخنيوي په خاطر جوړېږي. کولای شو د هغو له تجربو ګټه پورته کړو. له اوسنيو اړتياوو سره سم بايد په ټولو سطحو کې د پرېکړو د سرته رسولو لپاره يو لړ غونډې او ورکشاپونه په پام کې ونيول شي. د عامه افکارو د پوهې لوړتيا، ددې غوښتنه کوي، چې سيمه ييز

اوسېدونکي، د ساختماني پلان جوړولو او د اوسېدو د چاپېریال له متخصصینو، دولتي کارکوونکو، ناحکومتي سازمانونو د ماینپاکۍ ګروپونو له نړیوالو تمویلوونکو او متخصصینو سره یوځای شي. که چېرې د خپرونې او تبلیغ لپاره دا لېوالتیا په عمل کې پلې شوه، په هغه حالت کې باید تحصیل کړې پرسونل، په دې برخه کې تیاری ونیسي.

بې له شکه، خنډونه شته، په دولتي دستګاه کې یو شمېر کسان، ناحکومتي سازمانونه، ټولنې او تمویلوونکي د فرهنګي میراثونو د له منځه تلنې پر جدي خطر باندې، یو شان خبر نه دي او فرهنګي مسایلو ته یوشان د لومړیتوب په سترګه نه ګوري. ان دا چې ځینې په بشپړ ډول د فرهنګي فعالیتونو د پراختیا او ساتنې لپاره د بودجې د لګښت مخالف دي، بشري مرستو ته د لومړیتوب حق ورکوي او پر دې برخه پیسې لګوي. خو بیا هم د خوشالۍ ځای دی، چې د ځینو استثناتو یادونه وکړم او د ماین پاکۍ له ځینو موسسو او د ملګرو ملتونو د بشر د اسکان له مرکز (هبیتات) څخه، د فرهنګ په برخه کې د مرستو او پرله پسې ملاتړ له امله، مننه وکړم.

په هر ډول موږ باید دا سې افغانان، نه یوازې په افغانستان، بلکې په اروپا، امریکا او پاکستان کې ولټوو، چې یو روښانه لید او له خپلو فرهنګي میراثونو سره مینه لري او په دې برخه کې ځواکمنه مبارزه وکړي. دا یوه مهمه اړتیا ده، یوازې قانون او روزنیز پروګرامونه به په دې برخه کې د لېوال شخص له لارښوونې پرته هېڅ ډول اغېز ونه لري.

له مثبتو عواملو څخه یو دا دی چې نړیوال سازمانونه دمخه شوي او حاضر دي په دې برخه کې مرسته وکړي. په دې موسسو کې یونسکو، د موزیمونو نړیواله شورا (ایکوم) او دفرهنګي میراثونو نړیوالې کمېټې د ۱۹۹۷م کال د۱۲میاشتې پر ۸ مه نېټه د افغانستان دفرهنګي میراثونو په اړه یو پرېکړه لیک تصویب کړ. په هغه کې د افغانستان فرهنګي میراثونو ته د متوجه ګواښونو په باب خواشیني ښکاره شوې او له مقاماتو څخه غوښتل شوي، چې دا میراثونه وساتي او له نړیوالو ټولنو هم غوښتل شوي، چې ټول لازم امکانات یې په واک کې ورکړي. دا سې لارې چارې باید ولټول شي، چې له دې وسیلو نه ګټه پورته کړو او له دې ډول لېوالتیاوو څخه کار واخلو.

په بېلابېلو خواوو کې د دفاع او تبلیغ کارونه، لومړی ګټل کېږي. د دې هدف لپاره پر ۱۹۹۴م کال، په اسلام باد کې د افغانستان د فرهنګي میراثونو د ساتنې انجمن سپک (SPACH) تاسیس شو. د سپک SPACH لومړنی هدف دا و چې په هېواد او تر هغه بهر، له انفرادي اشخاصو، سازمانونو او موسسو سره، د اطلاعاتو راکړه ورکړه وکړي او اړیکي ورسره ټینګ کړي. دې انجمن د خپلو غړو د همکارۍ په واسطه وکړای شول، د موزیمونو، لرغونو سیمو، تاریخي ابداتو، اثارو او معمارۍ له وضعیت څخه، د عکاسۍ یو کتلاک برابر کړي.

د موزيم د پاتې اثارو د تثبيت او راجستر ترڅنګ، بايد د موزيم لپاره په عاجل ډول د امنيتي اسانتياوو د برابرولو غم وخوړل شي. دوی د سروې او څېړنې له هئيتونو سره مرسته کوي، د مطبوعاتو او عامه مبلغينو له لارې عامه اړيکې پراخوي. د افغانستان د فرهنګي او تاريخي ميراثونو د ساتنې انجمن، چې د افغانستان له مسلکي شخصيتونو څخه جوړ دی، پر ۱۹۹۷ کال له پلان وزارت سره ثبت او راجستر شوی دی.

د قانون خپرول او تطبيق:

په افغانستان کې د فرهنګي ملکيتونو د ساتنې لپاره په نړيواله سطحه زيات غږونه پورته شول. د افغانستان لپاره د بشر حقوقو په چارو کې د ملګرو ملتو ځانګړي استازي، د ملګرو ملتو د بشر حقوقو ځانګړي کميسيون ته د خپل ګزارش د وړاندې کولو پر وخت، د بشر له حقوقو څخه د اساسي تخلفاتو په توګه، په پرله پسې ډول د افغانستان د فرهنګي ميراثونو د لوټ او تالان يادونه کړې ده.

د ملګرو ملتونو عمومي جرګې د ۱۹۹۷ کال د فبرورۍ پر ۱۳مه، د افغانستان په باب په اړوند پرېکړه ليک کې، د سولې او فرهنګي ملکيت ترمنځ پر مستقيم ارتباط ټينګار وکړ. د خپلې غوښتنې د تکرار په دوام کې يې د افغاني ډلو د موافقې غوښتنه وکړه، چې د افغان ملت د فرهنګي ميراثونو د غلا د ټولو ډولونو، ناوړه عملونو او ناجايزه ګټې مخه ونيول شي او ودرول شي.

د افغانستان تېرو حکومتونو، په دې برخه کې په بشپړ ډول مناسبې هڅې ترسره کولې. د کابل موزيم، د موزيمونو د نړيوالې شورا پوره او کره غړی و او له نړيوالو معيارونو سره سم يې ټول هغه قوانين او مقررات، چې د دې شورا له خوا، په ځانګړي ډول د ګمرکي مقرراتو د درناوي په برخه کې وو، منلي او هم يې د مشکوکو او بې اسنادو اثارو، له تاوان پرته ضبط او نيولو ملاتړ کړی او هغه يې په عمل کې پلي کړي وو. د تاريخي او فرهنګي اثارو قانون په ډاګه څرګنده کړې ده، چې منقول او نامنقول اثار، پلټل شوي او که تر خاورو لاندې دي، د افغانستان په خلکو پورې تړلي دي. خلک او حکومت د هغو د ساتنې مسووليت لري، نوموړي قانون په تاريخي ودانيو کې هر ډول بدلون منع کړی او ساختماني موسسې يې مکلفې کړي، چې که چېرې يو تاريخي اثر او لرغونې ساحې ته، د کار پر وخت زيان رسېږي، نو دوی مجبوره دي د بنسټيزې چارې تر پيدا کولو پورې کار ودروي. کله چې پلخمري ته نږدې د کوشانيانو معبد، د سړک د جوړېدو پر وخت وليدل شو، چې په يوناني ليک هلته ډېرې ليکنې شته، نو په علمي ډول وپلټل شو.

دغه راز قانون حکم کړی، چې په شخصي ځمکو کې پیدا شوي تاریخي اثار، د خلکو ملکیت دی او اشخاص د هغو د خپلونې حق نه لري. البته پر وړو اثارو باندې دا قانون تل د تطبیق وړ نه دی، خو کولای شي د لویو ساحو، لکه د میرزکې د خزانې پر وړاندې، ډراماتیک بریالیتوب ولري. که څه هم میرزکي په ډاګه کړه چې څنګه د ناقانوني فعالیتونو پر وړاندې د قانون تطبیق له ماتې سره مخ شو. په دې قانون کې د غلا شویو اثارو د مخالفت په اړه مهم مطالب ځای شوي دي. د ۱۹۴۷ کال پر می د پکتیا د ګردیز د شمال ختیځ په **۵۳** کیلو مترۍ د میرزکې کلي په یوه څاه کې، د مسکوکاتو د یوې لویې برخې د ناڅاپي کشف خبر کابل ته ورسېد. د ساحې د څېړنې لپاره د ملي موزیم لېږل شوی هئیت، د ۱۲ زرو هندي، یوناني، ګریکو، باختر، اندوګریک، اندوبتي، اند- پارتي او کوشاني مسکوکاتو پر کشف بریالی شو. د هغو تاریخ له څلورمې قبل المیلاد پېړۍ څخه د میلادي پېړیو تر لومړیو پورې رسېده. وضع شوی قانون، په میرزکه کې د مسکوکاتو د ناقانونه راټولونې د ودرولو سبب شو.

پر میرزکي باندې دویم برید پر ۱۹۹۲ کال، هغه وخت ترسره شو، چې د کلي په شاوخوا کې استوګنو خلکو په ډله ییز ډول پرېکړه وکړه، چې په ډېر سیستماتیک ډول له سره کېندنې پیل کړي. یوه دولس کسیزه کمېټه جوړه شوه، چې د پلټنو سرپرستي وکړي، له پاکستاني معامله کوونکو سره خبرې اترې پرمخ یوسي او د هغو له خرڅلاو څخه لاسته راغلې ګټه، د کلي پر خلکو وویشي. د کلي خلکو هر یوه د کیندنو د لګښت لکه یو جنراتور، واټرپمپ او بشري ځواک د اخیستلو لپاره پنځوس زره پاکستانۍ روپۍ لګولې وې. میرزکه د مسکوکاتو یو ډېر لوی مدفن دی.

دا خزانه له سرو زرو، سپینو زرو او برونزي مسکوکاتو څخه جوړه وه، چې ټول وزن یې دوه درې ټنه اټکل شوی و. د سرو او سپینو زرو شاوخوا ۲۰۰ کیلو ګرامه شیان لکه ګاڼه، جامونه او مجسمې هم وو، چې په ډېره چټکۍ سره د کلکسیونرانو او بهرنیو معامله کوونکو په لاس، مخکې تر دې چې پوهان د هغوی هویت تثبیت او مطالعه کړي، لا درکه شول.

دا اثار د معامله کوونکو په لاس، په ډېره ګرانه او لوړه بیه په پېښور او اسلام اباد کې وپلورل شول، خو له هغو څخه د لاسته راغلو پیسو ډېره لږه برخه بېرته میرزکي ته لاړه. په حقیقت کې اصلي پانګه اچوونکو، په ډېرې سختۍ سره وکړای شول، د خپل لګښت جبران وکړي او ډېره لږه ګټه ورڅخه لاسته راوړي. دا عمل د قبیلې د خلکو ترمنځ د سختې بې اتفاقۍ او اختلاف سبب شو. رسمي او دولتي مداخله لکه څنګه چې پر ۱۹۴۷ کال شوې وه، ونه شوه او ان دا چې د دولت له خوا د هېڅ ډول څارنې امکان نه و. سره له دې چې د پروفیسور رباني حکومت د لرغونپوهنې انستیتوت ته لارښوونه وکړه، چې سیمې ته یو هئیت ولېږي او د پلټنو مخنیوی وکړي، د لرغونپوهنې مدیر

يادونه وکړه، چې په پکتيا کې حکومتي اداره دومره کمزورې وه، چې ويې نه کړای شول، د لرغونپوهنې د هئيت لپاره يو شمېر ساتونکي برابر کړي. پر ۱۹۹۷ کال دا پلټنې ودرول شوې. طالبانو ځان د دې کار د اجرا مدعي وښود، خو حقيقت دا دی چې د پلټنو چارو د پانګه اچوونکو کمزورتيا، د جنراتورونو او مزدورکارانو د فعال ساتلو لپاره د بودجې کمښت او تر ټولو مهمه دا چې د کشف شويو شيانو د ګټې د وېش پر سر، د قبيلې د خلکو ترمنځ د اختلافاتو زياتوالی، د دې پلټنو د بندېدو اصلي علت و. بيا هم ښېرته دې ته راځو چې اثارو ته د زيان رسولو د مخنيوي، ممانعت او يا لږ تر لږه د لرغونو ساحو د تخريب د کمولو لپاره څه ډول ګډ قانوني عمل وکړو؟ په خواشينۍ سره دا واقعيت مو مخې ته ودرېږي چې افغاني اداري د خپلو قوانينو تر حوزې بهر، پر ناقانونه فعاليتونو باندې ساده کنټرول هم نه لري. د فرهنګي ملکيتونو د ساتنې په باب پرله پسې دولتي اعلاميو کوم ځرګند اغېز شيندلی نه دی. طالبانو د پخوانيو حکومتونو ټول نافذ قوانين ملغی اعلان کړي، خو د غلا شويو اثارو د بيا لاسته راوړنې او ساتنې، د لرغونو سيمو او عامه پانګې د تثبيت په باب ابلاغيې يې له پخوانيو قوانينو سره سمون خوري. څو اثار ونيول شول، خو د موزيم د اثارو د ښېرته ګرځونې په اړه د هغو د اعلاميې په ځواب کې کوم عکس العمل ښودل شوی نه دی. هغوی د مکافاتو پر ځای د شرعي سزا د ورکړې ژمنه کړې ده. د پلټونکو حرص او طمعې ژوندی دي. له اجرائيوي ضمانت پرته يو ازې تشې ابلاغيې کېدی شي معکوسه نتيجه ورکړي.

د کابل اداري، د جلال اباد په غوچک کې د نا قانونه کيندنو په باب، تر هغې وروسته چې د بي بي سي راډيو له خوا په دې اړه تبليغات ترسره شول، د شريعت غږ راډيو له لارې له ټولو خلکو غوښتنه وکړه، چې لرغوني اثار په خلکو پورې اړه لري او هغه شيان چې ترلاسه کېږي، بايد دولتي مقاماتو ته تسليم شي. د اعلاميې تر خپرېدو يوه اوونۍ وروسته په دې سيمه کې ټول شيان ورک شول.

همدا راز، ستونزې هغه وخت لا سختېږي، له داسې کم زده کړو طالبانو سره مخامخ شو، چې لوړې زده کړې نه لري او د ژوندي انسان د عصري تصويرونو د ممنوعيت د فرمان او د هغه فرمان چې د ملت د ميراثونو د غلا، زيان رسولو او غصبولو د مجازاتو په اړه دی، توپير نه شي کولای. د ساري په توګه په دې اړه کېدی شي د يو طالب قوماندان د هغو ځرګندونو يادونه وشي، چې د باميانو د محاصرې پر وخت يې د ۱۹۹۷م کال د ځلورمې مياشتې پر ۱۹مه نېټه کړې وې. ده ويلي وو چې د باميانو تر فتحې وروسته به د بودا ((بتان)) والوزوي. د نړيوالې ټولنې، د ملګرو ملتونو سازمان د سرمنشي او د يونسکو د عمومي مدير د ټينګ عکس العمل له کبله، د هماغه کال د اپريل پر ۲۸ کندهار کې د طالبانو مشرتابه يوه بيانيه خپره کړه، چې د باميانو د بودا

الوزول يې رد کړي وو او يو ځل بيا يې ژمنه وکړه، چې ټول لرغوني ميراثونه ساتي. دا چې د طالبانو ليکې په بشپړ او درست ډول د هغوی د پيغامونو پر محتوا او مانا پوهېږي او که نه؟ د تشويش وړ بله مساله ده او يو بل عامل دی.

څرګنده ده چې په افغانستان کې د يوې مسوولې او اغېزمنې ادارې نشتوالي، زياتې ستونزې او مشکلات رامنځته کړي او د يوه باثباته مرکزي حکومت تر جوړېدو پورې به د هغو حل تقريباً ناممکن وي. ضرور ده وپوښتل شي هر کله چې اثار تر هېواد بهر ته ايستل کېږي، څه بايد ترسره شي؟ په نړيواله کچه هم ورته خنډونه شته. يو شمېر سازمانونه او مسلکي دولتي ادارې تيارې دي، چې د ورکو شويو اثارو په پلټلو کې مرسته وکړي، خو څرنګه چې افغانستان پر ۱۹۷۰ کې د فرهنګي ملکيتونو د ناقانونه لېږدونې، واردونې او صادرونې د مخنيوي او منع کولو لپاره، د يونسکو کنوانسيون لاسليک کړی نه دی، نو نه شي کولای په دې برخه کې کوم کار وکړي. د رباني له حکومت څخه زياتې غوښتنې وشوې، چې له هغه سره يو ځای شي، خو د کابل سياسي صحنې ته د طالبانو په راتګ سره دا کار بريالی نه شو. تراوسه پورې د ملګرو ملتو سازمان، طالبان په رسميت پېژندلي نه دي، ځکه نو په دې برخه کې زيات کار ترسره کېدی نه شي.

ان له قانوني ملاتړ پرته، ډېر او تر حده زيات کار ته اړتيا ده، چې د حقوقپوهانو، قضاوت او دا چې په افغانستان کې څه تېرېږي، د ګمرکي سرچينو احساس راوپارول شي. د لويديزو هېوادونو پېچلي قوانين ګډې وډې نتيجې لري. د ۱۹۹۷ کال پر اکتوبر يوې بريتانوي محکمې پرېکړه وکړه، چې که چېرې د باګرام د عاج دوه ټوټې د ګمرک په واک بريتانيې ته داخل شي، هغه به د (فيلانو) د ملاتړ په باب، د اروپا د سوداګرۍ ټولنې د تړون له مخې، مصادره شي. په دې پرېکړه کې په دې باب، چې نوموړي اثار د زرو کلونو قدامت لري او د کابل له موزيم څخه غلا شوي، هېڅ ډول يادونه نه ده شوې. د اثارو پاکستاني مالک، هغه بېرته پاکستان ته راوړل او وس په دې غلا شويو اثارو د پيسو د لاسته راوړلو په لټه کې دی.

په دې ډول، په لنډه موده کې زيات شمېر مسوولو او با احساسه افغان شخصيتونو، ته د ګڼو او پراخو هلو ځلو د پيلولو مسووليت راجع کېږي. د دې ليکنې له غمجنې محتوا سره سره بيا هم دا ليکنه د بېړنيو هڅو لپاره يو امکان دی، چې وکړای شي يو داسې تهداب او بنسټ کېږدي چې د هغه له مخې يوه ګټوره مانيزه کړنلاره پرې جوړه شي. دا لومړيتوبونه کېدی شي، پر لاندې ډول په ګوته شي:

لومړيتوبونه:

له لاندې لارو څخه بايد په ټولو برخو کې ګټه واخيستل شي، چې د افغان مسوولينو ترمنځ د دفاع او احساس روحيه پياوړې شي.

ـ انفرادي اړيکې؛

ـ سيمينارونه او ورکشاپونه؛

ـ د افغانستان رسمي ادارې بايد وهڅول شي، چې خپل مسووليتونه ومني او په مختلفو برخو کې بنسټيز تجهيزات او وسايل برابر او پيدا کړي.

ـ داسې رغوونکې هڅې بايد ترسره شي، چې د هغو پر بنسټ د ستونزو د حل لپاره يوه نوښتګره ستراتيژي جوړه شي. دا ستراتيژي بايد داسې نوي معيارونه او سياستونه طرح کړي چې د هغو له مخې، نوي او ضروري ارقام راټول شي.

ـ نامناسبو ځايونو ته د فرهنګي ملکيتونو د بېځايه کېدو مخنيوی؛

ـ د ښوونځيو په تعليمي نصاب کې د فرهنګي ميراثونو اړوند موضوعګانو ځايول؛

ـ د کادرونو د روزنې په برخه کې هڅه او هاند چې د ساتنې او ترميمونې خدمتونه ترسره کړي.

په هېواد کې بايد افغاني ټولنې وهڅول شي چې:

ـ د زياتې لېوالتيا او نوښتونو لپاره ځينې ډلې پر کار وګوماري.

د ورکشاپونو، لکچرونو، ننداړتونونو، راډيويي پروګرامونو او د ساده او عام فهمه خپرونو د جوړولو له لارې د عملياتي ګروپونو او روښنفکرانو د همکارۍ راجلبول.

په بهرنيو هېوادونو کې د افغاني ټولنو لپاره:

د افغانستان د هغو غلا شويو اثارو لپاره چې په بهرنيو هېوادونو کې پلورل کېږي، د هغو پر وړاندې د يو ځواکمن کمپاين له لارې په هغو هېوادو کې د مېشتو زړه سواندو او پوهو افغانانو تشخيصول.

ـ په کومو هېوادونو کې چې دوی مېشته دي، د هغو هېوادونو له ځېرنيزو ادارو سره، د هغو اثارو د بېرته راګرځونې په باب د اړيکو ټينګول، چې په ناقانونه توګه د افغانانو او يا بهرنيانو په واسطه هلته وړل شوي دي.

د بهرنيو حکومتونو، نادولتي سازمانونو او تمويلوونکو دندې:

ـ د نړيوالو فرهنګي سازمانونو د اعلاميو او څرګندونو څارنه او له هغو سره د لېوالتيا او همکارۍ څرګندول.

ــ د فرهنګي میراثونو او د ژوند چاپېریال د ساتنې د ملاتړ شبکو ټینګښت او پیاوړتیا.

ــ د ژوند د ښه والي او څرنګوالي لپاره د فرهنګي میراثونو د ارزښت په اړه د پوهې زیاتول.

د معلوماتو راټولول:

ــ د پوهو او مسلکي اشخاصو تثبیتول.

ــ له فرهنګي ملکیتونو او سیمو څخه د ډاډمنو ارقامو راټولول.

ــ د بېړنیو ترمیماتي اړتیاوو په باب د معلوماتو راټولول.

ــ د ابداتو او سیمو د لست ثبتول او برابرول.

ــ په کتابتونو کې د ورک شویو اثارو پر ځای، د نویو اثارو ایښودل او د هغو ځای ډکول.

د معلوماتو خپرول:

د ټولو ډله ییزه رسنیو، مجلو، خپرونو، پوسترونو، تلویزیون، راډیو او نورو له لارې د لکچرونو ورکول، سیمینارونو او ورکشاپونو جوړول.

ــ له تصویرونو سره په پښتو او دري ژبو، د ساده موادو چاپول او د ښو معلوماتو خپرول.

د کادرونو روزل:

ــ د روزل شویو کادرونو د هویت ټاکنه او تثبیت.

ــ د موزیم، ارشیف او تاریخي ابداتو د سروې او ترمیم د کارکوونکو لپاره د اساسي کورسونو جوړول.

ــ له پوهنیزو او څېړنیزو تجهیزاتو او موادو سره د اشنایي لپاره د انګلیسي ژبې زده کړې او مطالعې ته د ټاکلو اشخاصو هڅول.

ــ د تخنیکي وسایلو د کارونې او د چارو د ښه والي له لارې، د فرهنګي میراثونو د ملاتړ لپاره، له سیمه ییزو رضاکارو ډلو سره همکاري.

د متخصصینو تبادله.

ـ د نړیوالو شبکو له لارې د با اهمیته ترمیماتي کارونو لپاره د لر لیدونو (دورنماوو) ترلاسه کول.

ـ د اشخاصو او اسنادو د یو معلوماتي جدول ترتیبول.

د پورتنیو ټولو هدفونو لپاره د مالي پانګې برابرول.

دې لومړیتوبونو ته د پاملرنې راګرځول به زیات وخت وغواړي، چې د بې تفاوتۍ هغه واکمن سیوری له منځه یوړل شي، چې د اکثریت اندود (د فکر طرز) یې کرخته کړی دی او فکر کوي چې له دې خنډونو څخه تېرېدل، ناممکن دي او ځاني هڅې ګټه نه لري.

په واقعیت کې ستونزې ډېرې ژورې دي، خو کوچنۍ هڅې کولای شي د افرادو د الهام لپاره داسې یو مناسب او دوستانه چاپېریال رامنځته کړي، چې له ماضي څخه خبر شي او د راتلونکو فرهنګي لاسته راوړنو لپاره لاره چاره برابره شي.

د فرهنګي ملکیتونو د ساتنې لپاره د مثبتو لارو چارو رامنځته کول، د چاپېریال او سیمې د ساتنې باعث کېږي او په پای کې د فرهنګ او چاپېریال په باب د هر اړخیزې ملي پوهې د لوړتیا سبب ګرځي. دلته به ترې په انتخابي توګه یادونه وکړو:

د لرغونو سیمو او تاریخي ابداتو د لومړیتوبونو اوسنی وضعیت:

د تاریخي ابداتو، د لرغونو ساحو د اثارو او مهندسۍ په باب د معلوماتو سرچینې، د سپک SPACH د عکاسۍ کتلاکونه دي.

موزیمونه:

د کابل موزیم: د ۱۹۹۲-۱۹۹۲ کلونو ترمنځ په هراړخیز ډول لوټ شوی دی.

د هډې نامنقول موزیم: پر ۱۹۸۱ کال د جګړو له کبله ویجاړ او تر هغه وروسته تالا شوی دی.

د هرات موزیم: پر ۱۹۹۴ کال کې دهرات په بالاحصار کې بیا پرانیستل شوی، خو د هغه اثار په دقیق ډول تنظیم شوي نه دي.

د افغانستان مرکزي سیمه-بامیان:

د لویو مجسمو په ګډون له دریمې څخه تر اتمې میلادي پیړۍ پورې بودایي مجتمع په مناسب حالت کې دي. دېوالي نقاشي د طبیعي پېښو له ګواښ سره مخ شوې او د بېړنۍ پاملرنې غوښتنه کوي.

غزني:

له دریمې

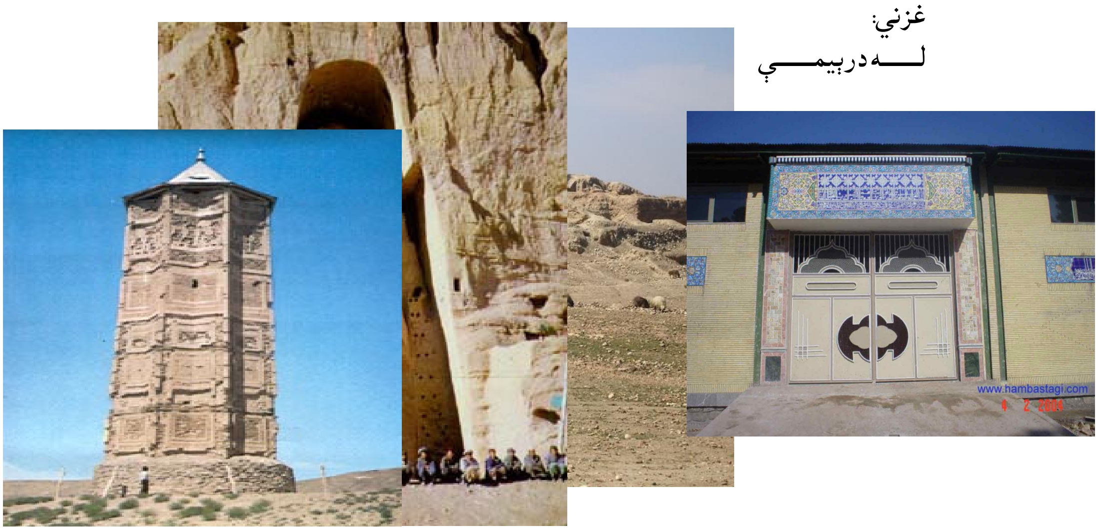

میلادي پېړۍ څخه تر اتمې میلادي پېړۍ اړوند د سردار تپې بودايي مجتمع، چې د ایټالیانو له خوا یې پلټنه شوې وه، د له منځه تلو په حال کې ده.

د سلطان محمود غزنوي (۹۹۸-۱۰۳۰م) د مقبرې حالت ښه دی.

په ۱۲مې میلادي پېړۍ پورې اړوند، د غزنویانو د دورې د دریېم مسعود ماڼۍ چې د فرانسویانو له خوا کیندل شوې وه، لوټ شوې ده.

د غزنویانو د عصر منارونه (۱۲مه میلادي پېړۍ) د پښنو د اغېز له کبله، پاملرنې ته اړتیا لري.

د ۱۲ میلادي پېړۍ پر وروستیو په غور ولایت کې د غوریانو د عصر منار جام طبیعي عوارض او د سیند له غاړې د اوبو د راپورته کېدو له امله د هغه ټینګښت او ساتنه ببړنۍ اړتیا ګڼل کېږي.

د تیمور شاه مقبره ۱۷۹۳م:

د تیموریانو په دود جوړه شوې ودانۍ، په جدي ډول د ویجاړۍ په حال کې ده. بڼ یې له منځه تللی، بېړني ساختماني ترمیم ته اړتیا لري.

په ۱۷ میلادي پېړۍ کې د مغولي دورې

بابر بڼ: د جګړې په اثر د بابر مقبره (۱۵۳۰ م) مرکزي جومات (۱۶۴۶م) زیانمن شوي، پر ۱۸۸۳ کال جوړ شوی پاویلون د جګړې له کبله ویجاړ شوی او حرم سرای د بمبارۍ په وجه وران شوی دی. د بڼ ونې وهل شوي او د سون موادو په توګه ترې کار اخیستل شوی دی.

زوړ ښار:

د ۱۸-۱۹م پېړۍ یو لړ ودانۍ له ګچي او حکاکي ښکلا سره د خاورو پر ډېرې بدلې شوې دي.

ملي ارشیف ودانۍ: پر ۱۹۷۳-

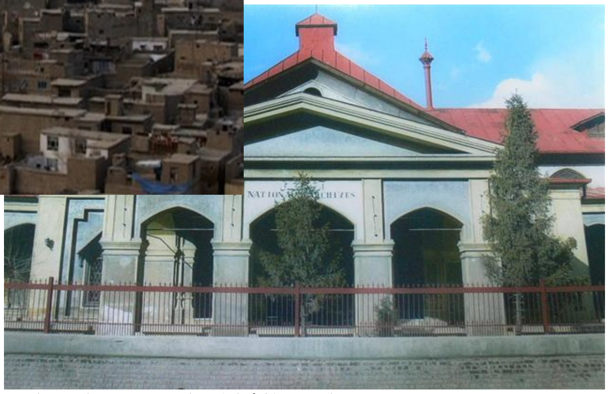

۱۹۷۸م کال د ملي ارشیف لپاره ترمیم شوه، د جګړو له کبله یې زیانونه وزغمل، خو بیا یې هم حالت ښه دی.

بوستان سرای: پر ۱۸۹۲ ودان شوی حرامسرای د بوستان سرای لپاره: لازمه ثارنه یې نه ده شوې. یو وخت د ترانسپورت د ډیپو په توګه ترې ګټه پورته کېدله. پر ۱۹۹۲ کال د تاریخي ابداتو د ساتنې د ریاست له تفاهم پرته په غلطو مشورو، د ښاروالۍ په واسطه ترمیم شوی دی. د ګچو د کارونې او د لرګیو د باندې برخې ښکلا یې په ښه حالت کې ده، خو ځینې داخلي برخې یې له منځه وړل شوي دي.

باغ بالا: د ۱۸۹۳م کال اړوند ماڼۍ چې پر ۱۹۶۶ کال بیا ترمیم شوه، د جګړې له کبله رسېدلی زیان یې ناڅیز و، ترمیم شوې وه، خو د سیاف ډلې له هغې څخه مېلمستون جوړ کړ او اوس د طالبانو د قوماندانۍ مقر دی. له همدې کبله له ویجاړۍ سره مخ ده.

ستوري ماڼۍ: د بهرنیو چارو وزارت اړوند پر ۱۹۰۱ کال جوړه شوه او په

۱۹۱۲-۱۹۱۵ کلونو کې نورې زیاتونې په کې وشوې او نورې برخې ور پورې وتړل شوې. پر ۱۹۹۵ کال یې په سالون کې نوی زیاتون راوستل شو.

د شاه دو شمشېره جومات:

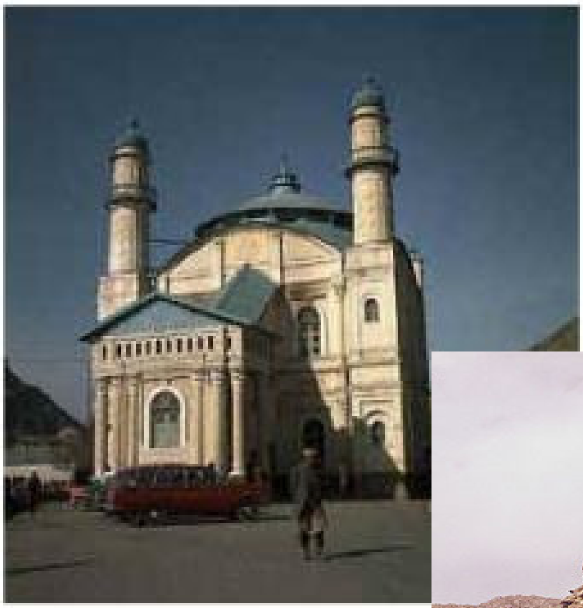

د ۱۲مې م پېړۍ د جومات پر ځای، د هغه ودانۍ پر ۱۹۲۰ کال جوړه شوې ده، په ښه حالت کې ساتل کېږي.

د کابل څنډې:

د چکري و مینار: د لومړنیو میلادي پېړیو بودايي مینار د توغندیو د لګېدو له امله زیانمن شوی و، خو د هغو دلایلو له مخې چې تر اوسه څرګند شوي نه دي، د ۱۹۹۸ کال په اپریل کې نړېدلی دی.

ګلدره: ۴ میلادي پېړۍ پورې اړوند د بودايي معبد او ستوپه مجتمع، په پراخ ډول، د سیمه ییزو قوماندانانو له خوا د اثارو د ترلاسه کولو او غلا کولو لپاره پلټل شوې ده.

چهلستون: د ۱۸۸۸ کال یوه ودانۍ وه چې پر ۱۹۰۵ او ۱۹۵۰ کال په کې نور بدلون راوستل شو. د لویو جګړو له امله د خاورو پر ډېرۍ بدله شوې ده.

د دارالامان ماڼۍ: پر ۱۹۲۳ کال د حکومت د مرکز په توګه وپېژندل شوه او جګړو هغې ته درونډ زیان اړولی دی.

د تاج بېګ ماڼۍ: پر ۱۹۲۴ کال پورې دې اړوند ماڼۍ لړ زیان لیدلی دی.

پغمان: دا دوبنۍ استوګنځی و، چې پر ۱۹۲۰ کال جوړ شوی، د ښکلو ماڼیو، تیاترونو او هوټل په ګډون، په قصدي ډول پر خاورو بدل شوی، چې دلیل یې تراوسه څرګند نه دی. جګړو هغه ته زیات زیان اړولی، جومات یې د سیمې د خلکو له خوا تر بیا جوړونې لاندې دی.

د افغانستان لويديځ:

هرات:

جامع جومات: پر ۱۲۰۰م کال د غوريانو پر وخت جوړ شوی او په ۱۵ ميلادي پېړۍ کې د تيموريانو په واسطه ترميم او له ۱۹۴۳ کال راپه دېخوا يې ښکلا ته نوره پاملرنه هم کېږي. له جګړې څخه رسېدلي زيانونه يې ترميم شوي او په ښه ډول ساتل کېږي.

د مالان پل: له ۱۵۰۲ کال څخه شتوالی لري. جګړو ورته زيان رسولی او د ۱۹۹۴-۱۹۹۶ کلونو ترمنځ په ناسم (نا فني) ډول ترميم شوی دی.

د امام فخر رازي جومات او مزار:

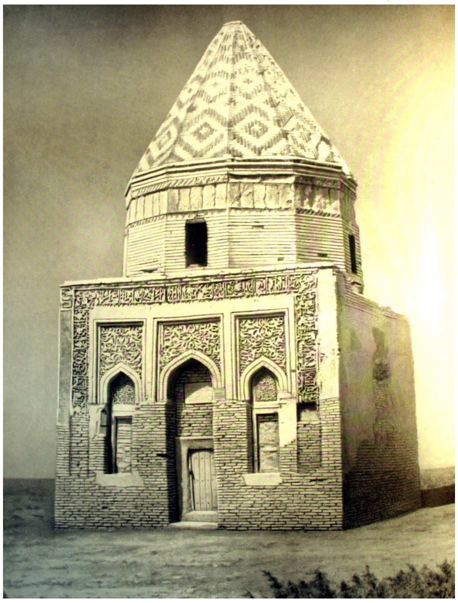

د ۱۳ م پېړۍ اړوند ، جګړو هغه ويجاړ کړی او د پانګوالو خلکو له خوا نامناسب ترميم يې نيمګړی پاتی دی.

د مصلی منارونو مجتمع: د ۱۵ پېړۍ د تيموريانو د وخت اړوند د

ګوهر شاد مقبره چې د جګړو له کبله د هغې د ګنبدې د کاشۍ زياتې برخې له منځه تللي دي. هغه ونې چې پر ۱۹۴۰ کال د ساتونکي دېوال په توګه د جون- سپتمبر د مياشتې د ۱۲۰ ورځني باد په مقابل کې ايښودل شوې وې، له منځه وړل شوي دي. په دې سيمه کې له شپږو موجودو منارونو څخه يو يې د يو توغندي په واسطه له منځه تللی او دوه نور يې د توغندي له مستقيم لګېدو سره سره ولاړ پاتې دي. هغو ته له مخامخ خطر سره سره د ځينو جنجالونو د شتوالي له کبله د هغو د ترميم کار ځنډول شوی دی.

ګازرګاه: د تيموريانو په واسطه په ۱۵ ميلادي پېړۍ کې په کاشيو ښکلی شوی زيارت د ۱۱ ميلادي پېړۍ ستر صوفي، شاعر او فيلسوف خواجه عبدالله انصاري ته ځانګړی شوی دی. د هغه د مجاورانو له خوا ښه ساتل کېږي. د مرمرو له ډبرو څخه جوړه، د يوه حيوان مجسمه چې هغه ته په ورننوتونکې دروازه کې ودرول شوې وه. د طالبانو له خوا لرې شوې ده.

د کرباس حوض: د هرات ښار د لويديځ د غلوار په کلي کلې له داخلي ښکلاوو سره په تيموري دورې پورې تړلی دی. د يو ډنمارکي ناحکومتي سازمان ډاکار DACAAR موسسې په واسطه ترميم شوی دی.

د محدث زيارت: د تيموريانو د دورې د ۱۵ ميلادي پېړۍ اړوند مدرسه او جومات چې د ۹ م پېړۍ د پوه خواجه عبدالوليد په وياړ جوړ شوی و، د جګړې له کبله ورته زيات زيان اوښتی دی. د مقبرې پر سر د ګنبدې ترميم، د خلکو په همکارۍ، د ډاکار موسسې له خوا پيل شوی دی.

د ظفر تخت: د تيموريانو د دورې د ۱۵مې پېړۍ د تفريح بڼ و، تر ۱۹۲۲م کال پورې د کارېدو وړ و. پر ۱۹۹۴ کال له يوې مخې له کاره ووت، د مجاهدينو پر وخت د هغه د بيا جوړونې لپاره د هرات د والي تورن اسماعيل خان پلان، پر ۱۹۹۵ کال د هرات ښار ته د طالبانو په راتګ سره عملي شوی نه دی.

د چهارسوق حوض: د ۱۷م پېړۍ اړوند د عامه اوبو زېرمه، وچه شوې او د له منځه تلو په حال کې ده.

د افغانستان شمال:

د تخار ولايت خواجه غار ته نږدې، تر ميلاد د مخه ۲-۴ پېړيو، يو يوناني ښار دی، چې د فرانسويانو له خوا پلټل شوی و. د بلدوزرونو د تونلونو د کيندلو په واسطه هلته په منظم ډول تالان ګړ دی.

طلا تپه: شبرغان ته نږدې، په لومړۍ ميلادي پېړۍ پورې اړوند، د کوشانيانو يوه هديره، د افغانستان او شوروي لرغونپوهانو ګډو کيندنو شپږ قبرونه رابهر کړل، چې له هغو څخه د سرو زرو شاوخوا شل زره اثار لاسته راغلي وو، د دوو ناپلټل شويو قبرونو تالان پر ۱۹۸۰ کال پيل شو.

سور کوتل: پلخمري ته نږدې دويمې ميلادي پېړۍ پورې اړوند مذهبي مجتمع، په دې باب معلومات په لاس کې نه شته.

رباطک: په دويمې ميلادي پېړۍ پورې اړوند، پلخمري ته نږدې يو سلطنتي معبد، د ۱۹۴۳ کال تصادفي کشف، د بغلان د والي په واک کې دی.

د رستم تخت: د سمنګانو ولايت ايبکو ته نږدې په ۴ او ۵ ميلادي پېړۍ پورې اړوند بودايي مجتمع او ستو په غلا شوي او لوټ شوي نه ده.

بلخ:

زوړ ښار: د ۱۹۹۵ کال له پټو پلټنو څخه د ای خانم يوناني ستنو ته ورته ستنې لاسته راغلي، چې د شخصي کورونو د جوړولو لپاره ورڅخه کار اخيستل شوی دی. ناتاييد شوي راپورونه د زياتو کشفونو خبري کوي.

د نهو ګنبدو جومات: ساساني دوره ۹ ميلادي پېړۍ: د ساتنې د ديوال يې د نړېدو او د ګچو برخه يې د اوبو د تويېدو له خطر سره مخ ده او د ماتېدو له کبله يې يوه لينده له خطرناک حالت سره مخ شوې ده. بېړني ترميم ته اړتيا لري.

د خواجه ابونصر پارسا زيارت: د تيموريانو د دورې د وروستيو وختونو اړوند، د هغه د ګنبدې د کاشيو ځينې برخې د توغنديو د لګېدو له امله بې ځايه شوې دي. د ۱۹۷۴ کال ترميمونه د ناسمې ساتنې له کبله، له خطر سره مخ ده. د هغه داخلي برخه نسبتاً قناعت بښونکې ده. په جنوبي لوري کې د نوي جومات جوړول، د هغه اصل ډيزاين له منځه وړی دی.

د سيد سبحان قلی خان مدرسه: د ۱۷ م پېړۍ د وروستيو وختونو اړوند ، په جدي ډول د نړېدو په حال کې ده.

مزارشريف:

د حضرت علي کرم الله وجهه روضه: د ۱۵ پېړۍ د تيموري عصر ودانۍ ، د عصري کاشيو له نويو

ښکلاوو سره پرې له ۱۹۹۴ کال را په دېخوا نا فني کار روان دی. د هغې لوی چمن د سمنټو له کڅوړو ، مېزونو او څوکيو څخه ډک دی.

د مزار په لويديځ کې تخته پل: د ۱۹ م پېړۍ اړوند جومات، باندينۍ برخه يې په نسبتاً ښه حالت کې ده، خو د داخلي برخو رنګمالي يې د ويجاړۍ له ګواښ سره مخ ده.

د آقيني حوض: د اندخوی په شمال کې د ۱۲مې م پېړۍ شاوخوا اړوند ، د اوبو د يوې ژورې ۱۲ متره زېرمې پر سر ۱۲ متري ګنبده، نوې رنګمالي شوې او ښه حالت لري.

د سرپل-امام خورد: د سلجوقيانو د وخت د يوولسمې ميلادي پېړۍ اړوند ، د داخلي ښکلاوو او غوره ډبرليکنو لرونکی، ښه ساتل شوی دی.

د افغانستان ختيځ:

هډه: جلال اباد ته نږدې له دويمې تر اوومې ميلادي پېړۍ اړوند بودايي معبد او ستوپه په يو مجتمع کې،

پر ۱۹۸۱ کال د جګړو له کبله ويجاړه شوې، په ټوليز ډول يې ټول اثار ورو ورو له منځه ولاړل شوي. د يو نا منقول موزيم په توګه په اصلي حالت ساتل کېده، اوس ورڅخه څه پاتې نه دي.

غوچک: جلال اباد په لويديځ کې د ۱۲۱۰م کال اړوند د مغولو د وخت بڼ او د شلمې پېړۍ اړوند د امير حبيب الله بڼ او ماڼۍ، د شلمې پېړۍ يوه ماڼۍ پر ۱۹۹۴ د معروف په نوم د يو افغاني نا حکومتي سازمان (د نړۍ د خوړو او کرنې سازمان) په مرسته ترميم شوه.

د افغانستان جنوب:

د هلمند ناوه:

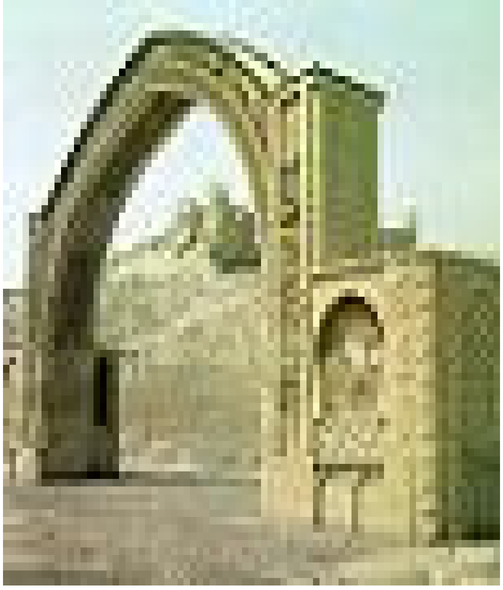

په بست او لښکري بازار کې د ۱۲م پېړۍ د غزنويانو د وخت ژمنۍ ماڼۍ او بالاحصار، تر جګړې دمخه د بست تشريفاتي ليندۍ ترميم او تراوسه پورې هغې ته د کوم جدي زيان د رسېدو خبر ترلاسه شوی نه دی.

کندهار-د اشبوکان بڼ: د کندهار په زاړه ښار کې اراميک او يوناني دوه ژبی يو ډبرليک چې ۳ ق م پېړۍ پورې مربوط دی په خپل اصلي حالت موجود و. د هغه په باب معلومات په لاس کې نه شته.

چهل (څلوېښت) زينه: د ۱۲ ميلادي پېړۍ اړوند له ډبرې څخه د څلوېښتو پوړيو جوړه يوه زينه، چې د ظهيرالدين محمد بابر د لاربښوونې له مخې د جوړ شوي ډبرليک له محوطې سره ښلي، د هغو په باب معلومات په لاس کې نه شته.

د احمد شاه بابا مقبره (۱۷۷۲م):

بهرنۍ برخه يې ډېره استادانه مهندسي او په داخل کې نقاشي لري چې په ښه حالت کې ده.

د ميرويس نيکه مقبره (۱۷۱۵م):

پر ۱۹۳۰م کال د احمدشاه بابا د مقبرې په شان جوړه شوې ده؛ د باندې د ښې مهندسۍ او په داخل کې د نقاشۍ لرونکې ده، چې شاوخوا يې د کو کران د بڼ په واسط

احاطه شوې او ښه ساتل شوې ده.